

Svećenici SPC u četničkoj organizaciji u Dalmaciji tijekom Drugoga svjetskog rata¹

Autor: Vladimir Šumanović²

Sažetak

U radu se na osnovi arhivskih i objavljenih dokumenata te relevantne historiografske literature opisuje uloga koju su svećenici Srpske pravoslavne crkve (SPC) imali u razvoju četničke organizacije na području Dalmacije u razdoblju Drugoga svjetskog rata. Dostupni izvori upućuju na zaključak da su u četničkoj organizaciji u Dalmaciji aktivno djelovala sedamnaestorica svećenika SPC-e, pri čemu su dvojica najistaknutijih pripadnika te organizacije bili svećenici Sergije Urukalo i Momčilo Đujić. Četnička organizacija prvo je djelovala pod formom humanitarnog društva te je imala naziv "Odbor za pomoć srpskim izbjeglicama", a od 1942. dobiva vojni okvir i djeluje pod naziv "Dinarska divizija". Četnička organizacija je do kapitulacije Italije djelovala uz potporu talijanskih vlasti, a nakon kapitulacije Italije uz potporu njemačkih vlasti. Povlačenjem njemačke vojske iz Dalmacije dolazi do sloma četničke organizacije i do povlačenja većine svećenika SPC-e koji su bili njezini dužnosnici. Nakon poraza četničke organizacije, u Dalmaciji su ostala šestorica svećenika SPC-e koji su bili pripadnici njezine organizacije. Vlast socijalističke Jugoslavije osudila je trojicu svećenika SPC-e na zatvorske kazne, dok je trojicu svećenika SPC-e amnestirala. Zbog povezanosti dijela pripadnika vlasti socijalističke Jugoslavije sa SPC-om, tema koju obrađuje ovaj rad ostala je prešućena i historiografski neobrađena.

1 Ovo je prijevod na hrvatski jezik članka prvotno objavljenoga na engleskom jeziku u časopisu *Kroatologija: Časopis za hrvatsku kulturu Fakulteta hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu* (god. 16, 2025., br. 2, str. 141v175) pod naslovom „Priests of the Serbian Orthodox Church in the Chetnik Organization in Dalmatia During the Second World War“.

2 Fakultet hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu, Odsjek za povijest, Borongajska cesta 83 d, vsumanovic@fhs.hr

Ključne riječi: četnička organizacija, Dalmacija, Srpska pravoslavna crkva, Momčilo Đujić, Sergije Urukalo

1. Uvod

Historiografska literatura o području bivše Jugoslavije u razdoblju Drugoga svjetskog rata iznimno je velika, međutim, brojni podatci vezani uz sudionike rata na tom području još uvijek su u znatnoj mjeri nepoznati. Jedna od tema koja nije bila predmetom ozbiljne historiografske obrade su svećenici Srpske pravoslavne crkve (SPC) u četničkoj organizaciji na području Dalmacije. Izostanak ozbiljnih radova o toj organizaciji djeluje neobično s obzirom na to da je središnja osoba te organizacije bio svećenik SPC-e imena Momčilo Đujić.

U historiografskoj literaturi Đujićeva je biografija obrađena u osnovnim crtama.³ No imena ostalih svećenika SPC-e koji su bili četnički prvaci u Dalmaciji ostala su uglavnom nepoznata. Iz dosadašnjih historiografskih radova o Dalmaciji u Drugome svjetskom ratu poznata su imena samo nekolicine njih. Primjerice, u Đujićevoj biografiji, objavljenoj od strane jugoslavenskih vlasti, vidljivo je da su pripadnici četničke organizacije u Dalmaciji bili svećenici SPC-e Sava Gnjatović, Stevan Prostran i Petar Stojisavljević.⁴ Slično tomu, u knjizi jugoslavenskoga pisca Dušana Plenče o području sjeverne Dalmacije u Drugom svjetskom ratu u tom kontekstu spominje se Savatija Mažibrada, kao i navedeni Stojisavljević.⁵ U knjizi hrvatskoga povjesničara Nikice Barića u kojoj je opisan rad

3 Đujićeva uloga u Drugom svjetskom ratu vidljiva je iz jugoslavenske historiografske literature, kao i iz radova suvremenih autora koji su citirani u ovome radu. Riječ je o djelima jugoslavenskih pisaca Dušana Plenče *Kninska ratna vremena* i Đujićevoj biografiji koju su napisali Jovo Popović, Marko Lolić i Branko Latas, kao i radovima srpskoga povjesničara Veljka Đurića Mišine, odnosno hrvatskih povjesničara Nikice Barića, Tomislava Jonjića, Nade Kisić Kolanović i Hrvoja Matkovića, čiji su naslovi navedeni u popisu literature na kraju ovoga rada.

4 Popović, Lolić, Latas, *Pop izdaje*, 52., 283.

5 Plenča, *Kninska ratna vremena*, 303., 304., 328., 393.

uprave Nezavisne Države Hrvatske (NDH) u Dalmaciji navedeno je da je da je svećenik SPC-e Dušan Rašković bio na čelu Propagandnoga odsjeka 2. dalmatinskog korpusa Dinarske četničke oblasti.⁶

Za razliku od Raškovića, o četvorici navedenih svećenika SPC-e iz podataka zabilježenih u tim knjigama nije moguće donijeti konkretan zaključak. U slučaju Prostrana vidljivo je samo da su njegovi sinovi Draško i Jovo u četničkim postrojbama imali položaj zapovjednika brigade,⁷ dok se za Mažibradu navodi da je u svibnju 1942. bio četnički predstavnik u Zadru pri tamošnjim talijanskim vlastima.⁸

Uzevši u obzir navedeno, očito je da je u četničkoj organizaciji u Dalmaciji, uz Đujića, djelovalo još svećenika SPC-e. Iz navedenih historiografskih radova poznata su imena petorice među njima, pri čemu je samo za jednoga poznata točna funkcija koju je imao u toj organizaciji. Slijedom toga može se zaključiti da je tema svećenika SPC-e u četničkoj organizaciji na području Dalmacije u historiografskome smislu nepoznanica.

Zbog toga, cilj ovoga rada jest popuniti dosadašnju historiografsku prazninu, odnosno otvoriti temu koja je do sada bila historiografski neobrađena. Rad je napisan na osnovi arhivskoga gradiva iz Hrvatskoga državnog arhiva (HDA) u Zagrebu, objavljenih dokumenata iz različitih zbornika dokumenata, kao i relevantne suvremene historiografske literature. Ključni arhivski dokumenti rabljeni u ovome radu, koji su do sada bili nepoznati, objavljeni su u obliku preslika na kraju rada, a u tekstu su, uz njihovu signaturu, označeni pojmom „prilog“ velikim tiskanim slovima. U ovome radu objavljena su tri takva dokumenta.

6 Barić, *Ustaše na Jadranu: Uprava Nezavisne Države Hrvatske u jadranskoj Hrvatskoj nakon kapitulacije Kraljevine Italije*, 568.

7 Popović, Lolić, Latas, *Pop izdaje*, 285.

8 Plenča, *Kninska ratna vremena*, 304.

2. Glavne značajke četničke organizacije u Dalmaciji tijekom Drugoga svjetskog rata

Četnička organizacija u Dalmaciji u razdoblju Drugoga svjetskog rata uspostavljena je u približno isto vrijeme kao i četničke organizacije u drugim područjima bivše Kraljevine Jugoslavije. Radilo se uglavnom o proljeću i ljetu 1941. U historiografskoj literaturi iz doba Jugoslavije njezin nastanak opisan je kao posljedica aktivnosti lokalnih političara, učitelja i svećenika SPC-e. Ova značajka četničke organizacije u Dalmaciji značajna je zato što se po društvenoj strukturi iz koje je nastala ta organizacija ona razlikovala od četničke organizacije u Srbiji i Crnoj Gori, odnosno od Ravnogorskoga četničkog pokreta. Naime, taj je pokret osnovan od časnika bivše vojske Kraljevine Jugoslavije,⁹ odnosno vojnih dužnosnika, a ne od civila.

Navedena razlika između te dvije organizacije došla je do izražaja na političkoj razini tijekom 1942. i 1943. na području Dalmacije. U razdoblju od jeseni 1941. do ljeta 1942. u Dalmaciju je stiglo 18 pripadnika četničke organizacije iz Srbije i Crne Gore. Riječ je o 11 časnika i 7 dočasnika bivše jugoslavenske vojske koji su svojim zapovjednikom držali vođu ravnogorskih četnika Dragoljuba Draže Mihailovića. Njihova zadaća bila je sudjelovati „u organizaciji i akcijama Đujićeve narodne vojske” te stvoriti uvjete za to da Đujićevi četnici dobiju „vojničke karakteristike”.¹⁰ Također, navedena skupina imala je i jasan politički cilj – prisiliti Đujića i ostale istaknute četničke dužnosnike iz Dalmacije na priznanje Mihailovića kao svoga nadređenoga kao i spremno izvršavanje njegovih zapovijedi. Ovaj politički cilj nije ostvaren jer su Đujićevi četnici pružili otpor. Prema zapisu istaknutoga pripadnika te skupine, Đorđa Nikolića, trojica njegovih suboraca koji su s njim došli

9 Marjanović, *Draža Mihailović između Britanaca i Nemaca*, 205.; Plenča, *Kninska ratna vremena*, 275–276., 568.

10 Plenča, *Kninska ratna vremena*, 282.

u Dalmaciju stradali su „zagonetnom smrću“, dok je većina ostalih, među kojima se nalazio i on, bila prisiljena napustiti Dalmaciju.¹¹

Uz Nikolićev zapis, Đujićev otpor prema prihvaćanju Mihailovićeve vodstva zabilježen je i u njemačkim dokumentima. U jednom od tih dokumenata navedeno je kako je prislušivanjem radio-veza ustvrđeno da je Đujić „slao lažna izvješća“ Mihailoviću s namjerom da se „izvuče iz njegova utjecaja“. Dokument u kojem je zabilježen ovaj podatak jest izvješće koje je vodstvo njemačkoga 15. korpusa uputilo vodstvu njemačke 2. armije 25. listopada 1943.¹² Podatak zabilježen u ovom dokumentu vrlo vjerojatno je točan, s obzirom na to da je njemački 15. korpus imao svoga izaslanika u zapovjedništvu Đujićevih četnika. Bio je to njemački časnik u činu satnika Wilcke Rösenmann, koji je među četnicima u Dalmaciji bio poznat pod imenom Lazarević.¹³ Vjerojatno pod utjecajem Rösenmanna ili nekoga drugog njemačkog časnika koji je osobno poznao Đujića, opisane razlike između četničke organizacije u Dalmaciji i ravnogorskih četnika bile su prikazane kao posljedica različitih političkih stajališta njezinih zapovjednika, Đujića i Mihailovića. U tom istom dokumentu njemačkoga 15. korpusa, Đujić je opisan kao zagovornik Dimitrija Ljotića, jednoga od glavnih Mihailovićevih protivnika u Srbiji.¹⁴

Navedeni podatak vezan uz Đujićevu privrženost Ljotiću važan je zato što su njemačke vojne vlasti Ljotića držale svojim glavnim osloncem u Srbiji. U svjetonazorskom smislu, Ljotić je od svih političara na području bivše Jugoslavije bio najbliži tadašnjoj njemačkoj ideologiji, odnosno nacional-socijalizmu. Đujić i četnička organizacija pod njegovim zapovjedništvom imali su znatnu korist od navedenoga stajališta njemačkih vojnih vlasti. Naime, njemačka je strana zbog toga stajališta Đujiću i njegovim četnicima pruži-

11 *Isto*, 291.

12 NARA, T314-566, 343.

13 Popović, Lolić, Latas, *Pop izdaje*, 284.

14 NARA, T314-566, 343.

la znatnu pomoć, koja se očitovala na dva načina. Prvo, njemačke postrojbe u Dalmaciji snabdijevale su Đujićeve četnike različitom vojnom opremom, pri čemu je za opskrbu bio zadužen njemački časnik Rösenmann.¹⁵ Drugo, Đujić i njegovi četnici povukli su se krajem rata s njemačkim postrojbama iz Dalmacije, čime su izbjegli mogućnost zarobljavanja od njihovih ratnih protivnika – oružanih snaga pod vodstvom Komunističke partije Jugoslavije (KPJ), odnosno Narodno-oslobodilačke vojske Jugoslavije (NOVJ).¹⁶

Premda prirodu utjecaja Ljotićeva pokreta na četničku organizaciju u Dalmaciji tek treba historiografski obraditi, dostupni izvori upućuju na zaključak da je povezanost između toga pokreta i Đujićevih četnika postojala. Pri tome, važno je naglasiti, Đujić nije bio jedini Ljotićev zagovornik među četničkim prvacima u Dalmaciji. Uz njega, to su bili i Nikanor Kalik i Draško Prostran. Za temu ovoga rada njihova su imena važna zato što su obojica bili povezani sa SPC-om. Nikanor Kalik bio je svećenik SPC-e, odnosno “kaluđer”,¹⁷ dok je Draško Prostran bio sin svećenika SPC-e i četničkoga prvaka u Dalmaciji Stevana Prostrana.¹⁸

Vlast socijalističke Jugoslavije označila je Nikanora Kalika najvažnijim Ljotićevim pobornikom, odnosno svojevrsnim „Ljotićevim delegatom za Dalmaciju”. Ovaj podatak naveden je u obavijesti za javnost „Državne komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača” od 15. prosinca 1945.¹⁹ Uz položaj u Ljotićevu pokretu, Kalik je u strukturi četničke organizacije u Dalmaciji imao istaknute dužnosti. Naime, Kalik je bio načelnik kninskoga kotara, odnosno poglavar samoproглаšenoga upravnog tijela koje su Đujićevi četnici osnovali u selu Kosovo kod Knina u travnju

15 Popović, Lolić, Latas, *Pop izdaje*, 284.

16 Barić, *Ustaše na Jadranu*, 571–573., Popović, Lolić, Latas, *Pop izdaje*, 350–355.

17 Plenča, *Kninska ratna vremena*, 249, 294, 363, 400.; Popović, Lolić, Latas, *Pop izdaje*, 52, 186, 334.

18 Popović, Lolić, Latas, *Pop izdaje*, 285.

19 Dizdar, Sobolevski, *Prešućivani četnički zločini*, 663.

1944.²⁰ Uz navedenu funkciju, Kalik je zajedno sa Stevanom Prostranom bio jedan od organizatora njemačke postrojbe "Konrad".²¹ Po svemu sudeći, bila je to najvažnija funkcija koju je Kalik imao tijekom Drugoga svjetskog rata.

Važnost postrojbe "Konrad" bila je u tome što je bila riječ o vojnoj formaciji koja je ulazila u kategoriju „trupova”,²² odnosno diverzantske postrojbe sastavljene od 30 do 40 vojnika čija je zadaća bila likvidirati istaknute djelatnike Narodno-oslobodilačkoga pokreta (NOP), revolucionarnoga pokreta pod vodstvom KPJ. Postrojbe pod nazivom „trupovi” bile su formirane od njemačkih vojnih tijela, dok je njihov sastav bio mješovit. Uglavnom su bile sastavljene od njemačkih vojnika i domaćeg stanovništva koje je u političkom smislu bilo suprotstavljeno KPJ. Trup koji je djelovao pod imenom „Konrad” bio je vjerojatno najpoznatija postrojba te vrste koja je djelovala na području bivše Jugoslavije. Kratak opis djelovanja postrojbe „Konrad” prikazan je u Đujićevoj biografiji, a djelomično su joj pozornost posvetili i hrvatski povjesničari Nikica Barić i Nada Kisić Kolanović. Prema njihovim podacima, ta je postrojba ustrojena u Šibeniku u ožujku 1944., a njezin osnivač bio je njemački obavještajac Reinhard Kopps, poznat pod nadimkom Konrad. U sastavu postrojbe djelovalo je „tridesetak četnika” koji su nosili „njemačke odore”, kao i šestorica vojnika njemačke nacionalnosti.²³ Postrojba je na području Dalmacije djelovala do kolovoza 1944., kada je od strane njemačkih vlasti premještena u Srbiju.²⁴ U razdoblju do odlaska u Srbiju, stožer postrojbe nalazio u selu Zblaće kod Šibenika, dok je manji broj pripadnika postrojbe bio smješten u selu Arbanasi kod Zadra.²⁵

20 Podatak o toj Kalikovoj dužnosti zabilježen je u zapisima vlasti NDH, odnosno u izvješću Velike župe Bribir od 29. travnja 1944. *Isto*, 601.

21 *Isto*, 663, 665.

22 Popović, Lolić, Latas, *Pop izdaje*, 321.

23 Kisić Kolanović, *NDH i Italija*, 303; Popović, Lolić, Latas, *Pop izdaje*, 321–322. Prema podacima vlasti NDH, četnici u sastavu postrojbe „Konrad” nosili su „njemačke odore” ali su na glavi imali „četničku kapu”. Barić, *Ustaše na Jadranu*, 569.

24 Barić, *Ustaše na Jadranu*, 443.

25 Branica, *NOB u Dalmaciji*, knjiga 10, 1414, bilj. 2.; Popović, Lolić, Latas, *Pop izdaje*, 321–322.

Uz Kalika, važnu ulogu u organizaciji njemačke postrojbe „Konrad” imao je i Draško Prostran. On je u skupini pripadnika Ljotićeva pokreta stigao iz Srbije u Dalmaciju sredinom svibnja 1943.²⁶ Odmah po dolasku, on i ostali pristalice Ljotića prihvatili su Đujićevo zapovjedništvo i ušli u redove vojnoga krila četničke organizacije u Dalmaciji. Đujić je Drašku Prostranu povjerio mjesto zapovjednika četničke postrojbe pod nazivom „Split-sko-šibenski bataljon”.²⁷ Ta je funkcija bila iznimno važna za organizaciju njemačke postrojbe „Konrad” jer se većina pripadnika te postrojbe prethodno nalazila u sastavu bataljuna pod Prostranovim vodstvom.²⁸ Slijedom toga, može se zaključiti da je osnova za uspostavu postrojbe „Konrad” bio upravo „Splitsko-šibenski bataljon”.

Na osnovi navedenih podataka, očito je da je vodstvo četničke organizacije u Dalmaciji u znatnoj mjeri bilo povezano s Ljotićevom organizacijom. Uz sličnost u političkim stajalištima, drugi razlog za to vrlo vjerojatno je okolnost toga da Ljotić, za razliku od Mihailovića, nije imao namjeru osporiti Đujićev autoritet. Spoj ovih dvaju navedenih čimbenika može se držati razlogom za uspjeh Ljotićeva pokreta među četničkim prvacima na području Dalmacije, kao i uzrokom otpora koji je vodstvo četničke organizacije u Dalmaciji pružilo izaslanicima ravnogorskih četnika, odnosno pripadnicima Mihailovićeve pokreta.

3. Nastanak četničke organizacije u Dalmaciji

U historiografskoj literaturi iz doba Jugoslavije nastanak četničke organizacije na području Dalmacije povezan je s aktivnošću dvojice svećenika SPC-e. Jedan je Momčilo Đujić, dok je drugi Ser-

²⁶ Popović, Lolić, Latas, *Pop izdaje*, 268.

²⁷ *Isto*, 268–269.

²⁸ *Isto*, 321–322.

gije Urukalo.²⁹ Doduše, u toj literaturi Urukalo se ne spominje kao pripadnik četničke organizacije, nego samo kao jedan od inicijatora pokreta iz kojega je ta organizacija stvorena.³⁰ Slijedom toga, može se zaključiti da su svećenici SPC, osim kao istaknuti dužnosnici četničke organizacije u Dalmaciji, važnu ulogu imali i kao njezini pokretači. U slučaju Sergija Urukala ovaj zaključak može se sa sigurnošću prihvatiti, s obzirom na to da njegovu važnost u razvoju te organizacije potvrđuju i dostupni dokumenti.

Primjerice, važnost Urukala u tom kontekstu naveo je povjerenik Ravnogorskoga četničkog pokreta za područje Dalmacije, Mladen Žujović, u svome izvješću od 6. kolovoza 1943. Prema njegovim riječima, Urukalo je, s Jakšom Račićem i Silvijem Alfirevićem, bio „jedini pozvani forum naše četničke organizacije” koji priznaju talijanske vlasti u Splitu.³¹

Slično Žujoviću, Urukalo je opisan i u pismu koje je Dominik Mandić uputio istaknutomu članu Hrvatske seljačke stranke (HSS) Jurju Šuteju, na dan 16. prosinca 1942. U tom pismu navedena su četvorica četničkih prvaka, pri čemu je Mandić stavio Urukala na treće mjesto, dok je kao četvrtoga po važnosti spomenuo „nekog drugog popa pravoslavnog, koji je ovih dana, kažu, odlikovan od Vlade u Londonu”,³² odnosno od Vlade Kraljevine Jugoslavije, koja je djelovala u izbjeglištvu. Po svemu sudeći, taj četnički prvak bio je Momčilo Đujić. Osnova za ovaj zaključak jest izvješće Fitzroya Macleana, zapovjednika britanske vojne misije pri Vrhovnome štabu NOVJ, od 6. studenoga 1943., u kojem je Đujić naveden kao osoba koja je dobila odlikovanje jugoslavenske vlade.³³

29 Marjanović, *Draža Mihailović*, 86, 205; Plenča, *Kninska ratna vremena*, 275–276, 396; Popović, Lolić, Latas, *Pop izdaje*, 77, 212.

30 Marjanović, *Draža Mihailović*, 205; Plenča, *Kninska ratna vremena*, 568; Popović, Lolić, Latas, *Pop izdaje*, 24.

31 Plenča, *Kninska ratna vremena*, 397.

32 Boban, *Hrvatska u arhivima izbjegličke vlade 1941–1943.*, 241.

33 U tom je izvješću Đujić opisan iznimno negativno, odnosno kao četnički zapovjednik koji je „suradi-vao najprije s Talijanima, a sada surađuje s Nijemcima”. Biber, *Tito-Churchill*, 34.

Vrijedni podatci o Urukalu zabilježeni su i u partijskim dokumentima, odnosno u zapisima glavnoga političkog tijela KPJ za područje Dalmacije koje je djelovalo pod imenom „Pokrajinski komitet Komunističke partije Hrvatske za Dalmaciju“. Prvi zapis toga partijskog tijela u kojem se spominje Urukalo jest izvješće upućeno glavnome tijelu KPJ za područje Hrvatske, Centralnome komitetu KPH, dana 19. rujna 1941. U izvješću se na temu četnika spominju četiri imena, među kojima je na drugom mjestu naveden „pop Urukalo“.³⁴ Zanimljivo, u tom izvješću ime Momčila Đujića se ne spominje. U izvješću toga tijela, napisanog nepunih mjesec dana kasnije, 10. listopada 1941., ponovno su navedena imena četničkih prvaka u Dalmaciji. U tom izvješću Urukalo je stavljen na prvo mjesto, dok se Đujićevo ime, kao ni u prethodnome izvješću, ne navodi.³⁵

Za razumijevanje međusobnoga odnosa Đujića i Urukala vrijedi navesti da je u dokumentima Pokrajinskoga komiteta KPH Đujić prvi put spomenut u izvješću od 20. prosinca 1941. U tom dokumentu Đujić je naveden kao prvi od trojice „četničkih elemenata“ koji su pustili talijansku vojsku u gradić Drvar, koji su do tada nadzirale oružane postrojbe KPJ.³⁶ Iz citiranih partijskih dokumenata očito je da je vodstvo PK KPH za Dalmaciju još krajem 1941. Urukala držalo jednim od vodećih četnika za čitavu Dalmaciju, dok je Đujić bio neka vrsta lokalnoga zapovjednika koji je djelovao na rubnom području sjeverne Dalmacije i zapadne Bosne. No, s obzirom na to da je bila riječ o području koje je tada imalo najveći potencijal za širenje oružane pobune pod vodstvom KPJ,³⁷ Đujićeva važnost u predstojećem razdoblju kontinuirano je rasla. Jasan pokazatelj toga jest činjenica da je *Vjesnik*, vodeći list KPJ za čitavu Hrvatsku, u broju za ožujak 1942. Đujića

34 Vujošević, *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda*, V/1, 92.

35 *Isto*, 186.

36 Vujošević, *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda*, V/2, 215.

37 *Isto*, 215.

definirao kao najvažnijeg „izdajnika“ preko kojega djeluje talijanska politika, ne samo u Dalmaciji nego i u Lici.³⁸

Iz navedenih podataka o Urukalu može se zaključiti da on nije bio vojnik, odnosno zapovjednik gerilskih postrojbi poput Đujića, nego ponajprije političar. Također, za razliku od Đujića, nije djelovao na području koje je bilo dijelom NDH, nego je živio u Splitu, gradu u Dalmaciji koji je Kraljevina Italija pripojila nakon raspada Kraljevine Jugoslavije. Upravo u tom gradu Urukalo je uspostavio političko tijelo iz kojega se razvila četnička organizacija u Dalmaciji. Podatak o tome zabilježen je u prethodno spomenutom izvješću Pokrajinskoga komiteta KPH za Dalmaciju od 19. rujna 1941. U tom dokumentu Urukalo je opisan kao utjecajna osoba koja je od talijanskih vlasti u Splitu dobila dozvolu za uspostavu „odborna koji sakuplja pomoć za Srbe“.³⁹ Podatak toga da je upravo Urukalo bio središnja osoba toga odbora u svojim djelima naveli su jugoslavenški pisci Marjanović i Plenča,⁴⁰ zatim srpski povjesničar Veljko Đurić Mišina,⁴¹ kao i predstavnici suvremene hrvatske historiografije poput Tomislava Jonjića i Hrvoja Matkovića.⁴² Slijedom toga, može se zaključiti da u relevantnim historiografskim djelima na temu Dalmacije u Drugom svjetskom ratu vlada svojevrsni konsenzus oko vjerojatno najvažnijega podatka iz Urukalove ratne biografije.

Navedeni autori, međutim, nisu detaljnije opisali način rada toga odbora. Određenu pozornost tomu odboru posvetio je samo Plenča. On je odbor pod Urukalovim vodstvom opisao kao organizaciju koja je, uz središnjicu u Splitu, imala podružnice u Šibeniku, Benkovcu, Obrovcu i Kistanju, odnosno u drugim gradovi-

38 Vujošević, *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda*, V/3, 409.

39 Vujošević, *Zbornik*, V/1, 92.

40 Marjanović, *Draža Mihailović*, 86; Plenča, *Kninska ratna vremena*, 212.

41 Đurić, *Golgota Srpske pravoslavne crkve 1941-1945*, 320.

42 Jonjić, *Hrvatska vanjska politika 1939.-1942.*, 671.; Matković, *Između Mačeka i Pavelića: politički portret Davida Sinčića*, 62.

ma Dalmacije koji su 1941. pripojeni od strane Kraljevine Italije.⁴³ Odbori u tim gradovima imali su, prema Plenčinoj interpretaciji, humanitarnu svrhu, ali su s vremenom dobili politički okvir pa su postali „gnijezdom četničke ideje“.⁴⁴ Uz propagiranje „četničkih ideja“, Plenča je objavio podatke iz kojih se može zaključiti da su pripadnici odbora u tim gradovima prikupljali oružje i streljivo. U tim mjestima, u razdoblju od 13. travnja do 27. srpnja 1941., odnosno do dana kada je u zapadnoj Bosni započela oružana pobuna, prikupljeno je 817 pušaka, 6 puško-strojnica, 54 sanduka ručnih bombi, 39 sanduka streljiva i 46 pištolja.⁴⁵

Uzevši u obzir navedeno, izvjesno je da je Urukalo stvaranjem mreže odbora smještenih na samoj granici Kraljevine Italije i NDH uspostavio organizaciju koja je postupno dobila vojni okvir. Po svemu sudeći, ta organizacija je tijekom 1941. djelovala pod imenom „Odbor za pomoć srpskim izbjeglicama“, a od 1942. počela je djelovati pod imenom „Dinarska divizija“. Neposredan dokaz za to jest sadržaj izvješća koje je 25. svibnja 1942. Glavni štab narodno-oslobodilačkih partizanskih odreda Hrvatske (NOPOH) uputio Vrhovnomu štabu partizanske i dobrovoljačke vojske Jugoslavije. Tijelo koje je sastavilo spomenuto izvješće bilo je glavna ustanova vojnoga krila NOP za područje Hrvatske. Slijedom toga, može se zaključiti da je bila riječ o tijelu NOP koje je, uz Pokrajinski komitet KPH za Dalmaciju, imalo najtočnije podatke o četničkoj organizaciji u Dalmaciji.

U izvješću Glavnoga štaba NOPOH opisana je unutarnja struktura četničke organizacije, pri čemu je navedeno da se njezino političko središte nalazi u Splitu, dok se naoružani pripadnici te organizacije u manjim skupinama nalaze na rubnom

43 Plenča, *Kninska ratna vremena*, 212.

44 *Isto*, 212.

45 *Isto*, 224.

području Bosne, Like i Dalmacije. Kao istaknuti dužnosnici četničke organizacije, odnosno „Dinarske divizije” kako je navedeno u izvješću, imenovano je deset četničkih prvaka pri čemu je napravljena razlika između onih koji djeluju „u gradovima” od onih koji djeluju „na terenu”. Među pripadnicima prve skupine naveden je Urukalo na trećem mjestu, dok je među pripadnicima druge skupine naveden Đujić na drugome mjestu. Uz unutarnju strukturu četničke organizacije, pozornost u izvješću usmjerena je i na propagandu istaknutih dužnosnika organizacije. U tom kontekstu spomenut je Đujić, i to kao četnički dužnosnik koji u svojim javnim proglasima napada KPJ s parolama toga da njezini dužnosnici djeluju „u sporazumu s Pavelićem”, odnosno prema dogovoru s vodstvom NDH.⁴⁶ Propagandu kojom je Đujić djelovao protiv KPJ po svemu sudeći je osmislio Urukalo te je osnovu te propagande Đujić preuzeo od njega. Ovaj zaključak proizlazi iz sadržaja navedenoga izvješća Pokrajinskoga komiteta KPH za Dalmaciju od 10. listopada 1941. U tom dokumentu navedeno je da skupina uglednih Srba iz Dalmacije na čelu s Urukalom pregovara s talijanskim vlasti „u pitanju zajedničke borbe protiv nas”, a djeluju pod programom „zaštite Srba od ustaša”, odnosno u ime oružanoga otpora vlastima NDH.⁴⁷

Urukalova propaganda protiv KPJ vrlo vjerojatno je vjerodostojno opisana, jer je Urukalo bio predmet pozornosti vodećih dužnosnika Pokrajinskoga komiteta KPH za Dalmaciju, Ivana Lučića-Lavčevića i Vicka Krstulovića. Uz sadržaj navedenoga izvješća, jasan pokazatelj toga bio je sastanak koji su dvojica vodećih dalmatinskih komunista organizirali s Urukalom u Splitu u kolovozu 1941. Cilj toga sastanka bio je postići dogovor o suradnji s Urukalom, a preko njega i s čitavom četničkom organizacijom u Dalmaciji. No sastanak je završio neuspješno, a do sklapanja spo-

46 Trgo, *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslavenskih naroda*, V/4, 322–323.

47 Vujošević, *Zbornik*, V/1, 186.

razuma nije došlo. Ovaj važan podatak iz ratne prošlosti Dalmacije u jugoslavenskoj historiografiji je bio prešućen do 1981. Tada je kao kratka bilješka objavljen od strane uredništva izdanja jugoslavenskoga zbornika dokumenata koji je izišao u Splitu.⁴⁸

Podatak o održanom susretu za temu ovoga rada važan je iz dvaju razloga. Prvo, okolnost toga da je sastanak održan i to na inicijativu komunista pokazatelj je toga da je vodstvo KPJ za Dalmaciju bilo spremno na suradnju s Urukalom, kao i ostalim četničkim prvacima s tog područja. Drugo, činjenica toga da su vodeći dužnosnici Pokrajinskoga komiteta KPH za Dalmaciju na sastanak pozvali upravo Urukala može se držati glavnim argumentom za zaključak da je Urukalo u ljeto 1941. bio najvažnija osoba četničke organizacije u Dalmaciji. Iz dostupnih izvora ostaje nepoznato zašto je Urukalo odbio sporazum s vodećim dalmatinskim komunistima, međutim, najvjerojatniji razlog za to bila je Urukalova procjena toga da bi suradnja s KPJ nepovoljno utjecala na njegov položaj kod talijanskih vlasti u Splitu. Vjerojatno je zato Urukalo odbio ponudu vodećih dalmatinskih komunista o suradnji te ih je od tada počeo optuživati za suradnju s vlastima NDH.

Vezano uz Urukalovu ulogu u razvoju te organizacije, kao i općenito uz njegovu ratnu biografiju, vrijedi navesti to da je Urukalo ubijen vrlo brzo nakon kapitulacije Kraljevine Italije. Uhićen je i smaknut nakon što su postrojbe NOVJ zauzele Split. Prema podacima jugoslavenskih vlasti, kao dan njegove smrti naveden je nadnevak 25. rujna 1943.⁴⁹ Urukalovom smrću, Đujićeva se važnost dodatno povećala te je on, uz položaj zapovjednika vojnoga krila četničke organizacije u Dalmaciji, postao i središnjom osobom te organizacije na političkom planu.

48 Branica, *NOB u Dalmaciji*, knjiga 1, 173; Jonjić, *Hrvatska vanjska politika*, 630.

49 Branica, *NOB u Dalmaciji*, knjiga 1, 65. bilj. 2.; Vujošević, *Zbornik*, V/1, 92., bilj. 10.

4. Svećenici SPC u četničkoj organizaciji u Dalmaciji

Četnička organizacija u Dalmaciji uspostavljena je nakon proglašenja NDH, odnosno tijekom prve polovine 1941. U početku je ta organizacija djelovala kao humanitarno društvo, a do početka 1942. dobila je svoj vojni okvir. Svećenici SPC-e bili su vodeći pripadnici te organizacije, pri čemu su, uz političke funkcije, imali istaknutu ulogu i u njezinom vojnom krilu, odnosno u četničkim postrojbama. Iz podataka objavljenih u prethodnim poglavljima ovoga rada poznata su imena nekolicine njih. To su, abecednim redom, Momčilo Đujić, Sava Gnjatović, Nikanor Kalik, Savatija Mažibrada, Stevan Prostran, Dušan Rašković, Petar Stojisavljević i Sergije Urukalo. Uz njih, među pripadnike četničke organizacije u Dalmaciji treba uvrstiti još devetoricu svećenika SPC-e: Iliju Bulovana, Milorada Dobrotu, Vladimira Garića, Nauma Miljkovića, Nikolu Sinkijevića, Aleksandra Skočića, Jovana Sunajka, Valerijana Štrbca i Jonu Veinovića.

U ovaj popis nisu uvršteni oni svećenici SPC-e za koje u pojedinim historiografskim radovima postoje podatci o tome da su bili pripadnici četničke organizacije u Dalmaciji, ali njihova pripadnost toj organizaciji nije potvrđena u dostupnim dokumentima. Takav je slučaj s Danilom Bukorovićem,⁵⁰ Simom Kneževićem⁵¹ i Ilijom Zečevićem.⁵² Zbog toga su navedena trojica izostavljena s ovoga popisa.

Od svećenika SPC-e koje se s punom sigurnošću može označiti pripadnicima četničke organizacije u Dalmaciji većina je imala vojne funkcije, dok je tek nekolicina među njima obnašala isključivo političke dužnosti. No za neke od njih točna funkcija ostaje nepoznatom. Takav je slučaj s Nikolom Sinkijevićem i Jonom Ve-

50 Plenča, *Kninska ratna vremena*, 278, 568.

51 Popović, Lolić, Latas, *Pop izdaje*, 285.

52 Plenča, *Kninska ratna vremena*, 568.

inovičem. Iz popisa osuđenih pravoslavnih svećenika u Hrvatskoj od 1945. do 1950., kao i iz teksta presude, vidljivo je da su bili članovi četničke organizacije u Dalmaciji, međutim, dostupni podatci ne omogućuju jasan zaključak o ulogama koje su imali u toj organizaciji.⁵³

Za razliku od njih dvojice, za relativno velik broj svećenika SPC-e izvjesno je da su u četničkoj organizaciji obnašali ponajprije vojne dužnosti. Uz četničke prvake poput Momčila Đujića i Dušana Raškovića, čije su uloge u četničkoj organizaciji navedene u ovom radu, ovaj zaključak moguće je donijeti i u slučaju Ilije Bulovana, Milorada Dobrote, Vladimira Garića, Save Gnjatovića, Nikanora Kalika, Savatije Mažibrade, Nauma Miljkovića, Aleksandra Skočića, Petra Stojisavljevića, Jovana Sunajka i Valerijana Štrbca.

Primjerice, Milorad Dobrota, Vladimir Garić, Sava Gnjatović i Aleksandar Skočić navedeni su u zapovijedi Dinarske četničke oblasti od 7. veljače 1944. Iz teksta te zapovijedi vidljivo je da je Dobrota imenovan pomoćnikom „nacionalnoga poverenika” Krupske brigade, dok je Garić tu istu dužnost obnašao u Obrovačkoj brigadi. U toj istoj zapovijedi Gnjatović je postavljen za „nacionalnoga poverenika” Kistanjske brigade, a Skočić za „pretsjednika četničkog odbora” u Bjelinskoj brigadi.⁵⁴ Slično tomu, u odluci Momčila Đujića od 4. srpnja 1944. o uvođenju vojnih činova spomenut je niz svećenika SPC-e koji su se nalazili u različitim četničkim postrojbama koje je on nadzirao. Uz svećenike SPC-e iz Like, u toj odluci navedeni su i svećenici SPC-e iz Dalmacije. Bili su to Ilija Bulovan, Nikanor Kalik, Naum Miljković, Petar Stojisavljević i Valerijan Štrbac. Tom su odlukom Bulovan, Miljković i Stojisavljević dobili čin bojnika (majora), dok su Kalik i Štrbac dobili čin satnika (kapetana).⁵⁵

53 Car, „Srpska pravoslavna crkva u Hrvatskoj: oduzimanje imovine i odnosi s državom od 1945. do 1967.”, 205.

54 Branica, *NOB u Dalmaciji*, knjiga 10, 1665–1667.

55 Đurić, *Golgota Srpske pravoslavne crkve*, 310.

Od navedenih svećenika SPC-e, uočljive su dužnosti koje je u četničkoj organizaciji imao Valerijan Štrbac. On je bio načelnik općine koju su četnici osnovali u blizini Vrlike. Prva dužnost koju je imao bila je načelnik samo-proglašene općine u blizini Vrlike. Izvor za ovaj podatak jest izvješće koje je zapovjedništvo NOP za Vrliku uputilo vodstvu Okružnoga komiteta Komunističke partije Hrvatske (KPH) za Knin dana 9. listopada 1943.⁵⁶ Po svemu sudeći, Štrbac je na tu dužnost postavljen odlukom Stojisavljevića, s obzirom na to da je Stojisavljević bio zapovjednik četničkih postrojbi na području Vrlike.⁵⁷ Osim ove dužnosti, Štrbac je u četničkoj organizaciji imao i vojnu funkciju. Neposredan dokaz za to je sadržaj navedene Đujićeve zapovijedi iz srpnja 1944. Iz teksta toga dokumenta vidljivo je da je u razdoblju od listopada 1943. do donošenja te zapovijedi Štrbac bio predsjednik odbora u Cetinskoj brigadi.⁵⁸ Bila je to funkcija slična onoj koju su u svojim matičnim brigadama obnašali Dobrota, Garić, Gnjatović i Skočić.

Za razliku od navedenih svećenika SPC-e, Savatija Mažibrada i Jovan Sunajko se ne navode u objavljenim dokumentima četničke organizacije u Dalmaciji kao njezini dužnosnici, međutim, pripadnost navedene dvojice svećenika SPC-e toj organizaciji, kao i točne uloge koje su imali u toj organizaciji, moguće je ustvrditi iz dostupnih zapisa tijela NOP i vlasti NDH.

Točan naziv funkcije koju je Savatija Mažibrada imao u četničkoj organizaciji ostaje nepoznat, međutim, iz dostupnih izvora stječe se dojam da je bila riječ o nekoj vojnoj dužnosti. Iz podataka koje je objavio Dušan Plenča vidljivo je da je Mažibrada bio Đujićev predstavnik kod talijanskih vlasti u Zadru, i to upravo u razdoblju kada su talijanske vlasti na tom području počele uspo-

56 HR-HDA-1834, kutija 1, KP-310/3297: Komanda mjesta Vrlika Okružnom komitetu KPH Knin od 9. 10. 1943.

57 Plenča, *Kninska ratna vremena*, 303.; Popović, Lolić, Latas, *Pop izdaje*, 105, 284.

58 Đurić, *Golgota Srpske pravoslavne crkve*, 310.

stavljati svoje pomoćne postrojbe. Te su postrojbe djelovale pod nazivom „Dobrovoljačka protukomunistička milicija” i bile su sastavljene od lokalnoga stanovništva.⁵⁹ Slijedom toga, vjerojatno je Mažibrada sudjelovao u osnivanju neke od tih postrojbi te je zato i otišao u Zadar, međutim, iz dostupnih izvora ostaje nepoznato je li Mažibrada postavljen u zapovjedništvo neke od postrojbi koje su tada uspostavljene. Prema podacima koje je objavio Plenča, očito je da je tada osnovano šest satnija te milicije. Pri tome su satnije ustrojene u Benkovcu i Kistanju uspostavljene od Srba, dok su ostale satnije ustrojene od Hrvata.⁶⁰ Slijedom toga, moguće je da je Mažibrada imenovan u vodstvo jedne od tih dviju postrojbi.

Premda ovo pitanje ostaje otvoreno, argument za zaključak da je Mažibrada imao vojnu dužnost u jednoj od tih dviju postrojbi predstavlja podatak da je, zajedno sa četničkim vojnim zapovjednikom Obradom Biankom, dao usmeno izvješće talijanskim vojnim dužnosnicima u Zadru o zarobljavanju pripadnika postrojbe NOP koja je djelovala pod imenom „Bataljon Bude Borjan”. Ukupno 27 pripadnika te postrojbe su četnici pod vodstvom Bianka i Mažibrade nakon zarobljavanja izručili talijanskim vojnicima smještenima u ličkom naselju Gračac.⁶¹ Opisano zarobljavanje pripadnika navedene NOP postrojbe važno je zato što su u jesen 1942. postrojbe NOP zarobile Mažibradu upravo u Gračacu. Slijedom toga, može se pretpostaviti da je Mažibrada sve do zarobljavanja djelovao na širokom području između Gračaca na sjeveru i šire okolice Zadra na jugu. Podatak o zarobljavanju Mažibrade zabilježen je u izvješću Glavnoga štaba NOPOH upućenoga Vrhovnome štabu NOVJ 8. studenoga 1942. U tom dokumentu navedeno je da je Mažibrada zarobljen u Gračacu 24. listopada te godine, pri čemu je on opisan kao „navodni zamjenik popa Đujića”. Iako za podatak da je Maži-

59 Plenča, *Kninska ratna vremena*, 304.

60 *Isto*, 305.

61 *Isto*, 328.

brada bio Đujićev zamjenik nema potvrde u dostupnim četničkim dokumentima, činjenica da je zarobljen zajedno sa članovima stožera jedne četničke vojne postrojbe jasan je pokazatelj da je njegova uloga u četničkoj organizaciji bila ponajprije vojne prirode. Iz sadržaja ovoga dokumenta vidljivo je da je bila riječ o postrojbi pod nazivom „Vožd Karađorđe“, koja je bila ustrojena u pukovniku⁶² te je vrlo vjerojatno Mažibrada bio član njezinog stožera.

Za Mažibradinu biografiju vrijedi navesti to da je on, uz navedene funkcije u četničkoj organizaciji, bio i iguman manastira Krupa.⁶³ Svećenička dužnost koju je imao Mažibrada važna je zato što je na području Krupe još jedan svećenik SPC-e bio istaknuti četnički dužnosnik. Kako je navedeno, bio je to Milorad Dobrota, koji se nalazio u vodstvu Krupske brigade. Za razliku od Mažibrade, Dobrota je preživio Drugi svjetski rat. Dokaz za to je sadržaj pisma koje je Đujić uputio patrijarhu SPC-e Gavrilu Dožiću 14. travnja 1945. U tom pismu naveden je popis svećenika SPC-e po različitim kategorijama, uključujući i one koji su se na čelu sa Đujićem krajem rata povukli iz Dalmacije u Sloveniju. Prema podacima iz toga pisma, s područja Dalmacije povukla su se dvanaestorica svećenika SPC-e, među kojima su se, osim Đujića, nalazili Ilija Bulovan, Milorad Dobrota, Vladimir Garić, Sava Gnjatović, Nikanor Kalik, Stevan Prostran i Valerijan Štrbac.⁶⁴

Od četničkih prvaka iz Dalmacije iz redova svećenika SPC-e Drugi svjetski rat, uz Urukala i Mažibradu, nije preživio ni Petar Stojisavljević. U Đujićevu pismu Dožiću navedeno je da su ga smaknuli pripadnici NOP,⁶⁵ dok je u publikaciji iz doba Jugoslavije zabilježeno da je u rujnu 1944. poginuo u prometnoj nesreći

62 Trgo, *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda*, V/9, 78.

63 Plenča, *Kninska ratna vremena*, 304.

64 Đurić, *Golgota Srpske pravoslavne crkve*, 320.

65 *Isto*, 320.

na području Srbije.⁶⁶ Verzija smrti koju su objavile jugoslavenske vlasti djeluje vjerojatnije jer je Stojisavljević otišao u Srbiju 18. kolovoza 1944. u cilju toga da od Milana Nedića, predsjednika vlade koja je u Srbiji djelovala kao pomoćno tijelo njemačke vojne uprave, dobije novčanu i materijalnu pomoć za četničke postrojbe u Dalmaciji.⁶⁷ Prema podacima iz Đujićeve biografije, Stojisavljević je bio jedan od kurira koje je Đujić za potrebe opskrbe svojih četnika slao u Srbiju.⁶⁸ Stoga je izvjesno da je na jednom od tih putovanja smrtno stradao. S obzirom na to da se Srbija tada nalazila pod njemačkom vojnom upravom, odlazak u Srbiju u cilju opskrbe četničkih postrojbi nije bio moguć bez dozvole njemačkih vlasti. Na temelju toga može se zaključiti da je Stojisavljević bio jedan od četničkih prvaka u Dalmaciji koje su njemačke vlasti držale osobom od povjerenja.

U odnosu na navedene četničke prvake, najmanje izvora očuvano je o Jovanu Sunajku. Iz četničkih dokumenata objavljenih u razdoblju Jugoslavije podatak da je Sunajko bio dužnosnik četničke organizacije u Dalmaciji zabilježen je samo u jednom dokumentu. Riječ je o izvješću koje je četnička postrojba pod nazivom „3. brigada 501. korpusa” uputila vodstvu Dinarske četničke oblasti dana 10. rujna 1943. U tom izvješću opisani su detalji sastanka dvojice četničkih prvaka, od kojih je jedan bio Sunajko, s neimenovanim njemačkim časnikom u Drnišu. Tema sastanka bilo je osiguranje dijela željezničke pruge na prostoru između Drniša i Unešića, koje su trebali preuzeti tamošnji četnici.⁶⁹

Osim navedenoga izvješća, još jedan dokument sugerira da je Sunajko bio četnički prvak iz Drniša. Riječ je o izvješću koje je

66 Branica, *NOB u Dalmaciji*, knjiga 2, 383., bilj. 6.

67 *Isto*, 383., bilj. 6.

68 Osim Stojisavljevića, poznata su imena još dvije osobe koje su u Srbiju odlazile s istom zadaćom. Bili su to Mihajlo Zaklanović i Nada Stanić. Popović, Lolić, Latas, *Pop izdaje*, 284.

69 Trgo, *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije*, XIV/4, 445–446.

Glavno ravnateljstvo za javni red i sigurnost NDH uputilo Predsjedništvu Vlade NDH dana 29. kolovoza 1944. Izvješće je objavljeno u Hrvatskoj nakon raspada Jugoslavije, a za Sunajkovu ratnu biografiju važno je zato što se u izvješću navodi da je „srbski pop Jovo Sunajko” bio jedan od viđenijih pripadnika četničke postrojbe koja se nalazila u selu Kričke blizu Drniša. Premda je to bila relativno mala postrojba, odnosno četnička skupina od samo „oko 100 ljudi”, njezina važnost je bila u tome što je u propagandnom smislu bila „vrlo djelatna”.⁷⁰ Po svemu sudeći, ta je postrojba bila dio neke veće četničke formacije, odnosno neke od brigada koje su djelovale na području Drniša.

Zaključno uz biografiju Jovana Sunajka, vrijedi navesti da je on bio jedan od četničkih prvaka koji se nije povukao iz Dalmacije u Sloveniju.⁷¹ Osim njega, iz Dalmacije u Sloveniju nije se povuklo još pet svećenika SPC-e koji su bili pripadnici četničke organizacije. Uz Nauma Miljkovića, Nikolu Sinkijevića i Jonu Veinovića, odnosno trojicu svećenika SPC-e koji su osuđeni na zatvorske kazne,⁷² bili su to Dušan Rašković i Aleksandar Skočić.⁷³

5. Amnestija četničkih prvaka u Dalmaciji

Povlačenjem snaga Đujićevih četnika iz Dalmacije, s njemačkim postrojbama, prestala je postojati četnička organizacija na tom području. Među manjim brojem Đujićevih četnika koji se nisu povukli s njemačkom vojskom bio je i određeni broj svećenika SPC-e. Podatci o njima navedeni su u popisu osuđenih pravoslavnih svećenika u Hrvatskoj od 1945. do 1950. Iz sadržaja toga popisa vidljivo je da je bila riječ o trojici svećenika: Naumu Miljkoviću, Nikoli Sinkijeviću i Joni Veinoviću. Sva trojica su osuđeni na za-

70 Dizdar, Sobolevski, *Prešućivani četnički zločini*, 633.

71 Đurić, *Golgota Srpske pravoslavne crkve*, 321.

72 Car, *Srpska pravoslavna crkva u Hrvatskoj: oduzimanje imovine i odnosi s državom od 1945. do 1967.*, 205.

73 Đurić, *Golgota Srpske pravoslavne crkve*, 321.

tvorske kazne, pri čemu je jedan od njih, Nikola Sinkijević, umro tijekom izdržavanja kazne u zatvoru Stara Gradiška godine 1948.⁷⁴ Po svemu sudeći, navedena trojica svećenika SPC-e bili su jedini pripadnici četničke organizacije u Dalmaciji koji su nakon rata osuđeni od strane jugoslavenskih vlasti. Ostali su se ili povukli s njemačkim postrojbama u Sloveniju, te su od ondje otišli u iseljeništvo, ili su pomilovani.

U skupinu svećenika SPC koje je vlast socijalističke Jugoslavije amnestirala moguće je s punom sigurnošću uvrstiti trojicu. Bili su to Dušan Rašković, Aleksandar Skočić i Jovan Sunajko. Iz podataka objavljenih u ovom radu, vidljivo je da su sva trojica u četničkoj organizaciji obnašali vojne dužnosti. Dostupni izvori ne omogućuju jasan zaključak u vezi razloga njihovog pomilovanja, stoga ovo pitanje ostaje otvoreno. Pri tome, za razumijevanje okolnosti u kojima su njih trojica amnestirana, vrijedi navesti da publikacije iz doba Jugoslavije, kao ni suvremena historiografska literatura u kojoj su spomenute sudske presude protiv pravoslavnih svećenika,⁷⁵ uopće ne spominju njihovo pomilovanje.

Uzevši to u obzir, očito je da je vlast socijalističke Jugoslavije sve podatke vezane uz njih sustavno prešućivala. Jasan pokazatelj za to jest činjenica da su u jugoslavenskoj literaturi prvi podatci o amnestiji četničkih prvaka iz Dalmacije objavljeni tek u zadnjim godinama Jugoslavije, odnosno neposredno pred raspad te države. Ti podatci objavljeni su 1986. u knjizi Dušana Plenče o sjevernoj Dalmaciji u Drugom svjetskom ratu i 1988. u Đujićevoj biografiji.

U Plenčinoj knjizi tema pomilovanih četnika otvorena je vrlo oprezno i krajnje nedefinirano. Naime, u toj je knjizi objavljen podatak o tome da su članovi KPJ vodili pregovore s „popom Sunajkom

⁷⁴ Car, *Srpska pravoslavna crkva u Hrvatskoj: oduzimanje imovine i odnosi s državom od 1945. do 1967.*, 209.

⁷⁵ Akmađža, Car, *Zapisnici sjednica Komisije za odnose s vjerskim zajednicama NR/SR Hrvatske 1955.-1961.*, Svezak I, 17.

– pristalicom ravnogorskog pokreta” o njegovu prelasku u NOP.⁷⁶ Podatak o tim pregovorima objavljen je u bilješci na dnu stranice, pri čemu nije objašnjeno tko je osoba s kojom su pregovori vođeni. Naime, u toj knjizi nije navedeno Sunajkovo ime i prezime, kao ni dužnost koju je imao u četničkoj organizaciji. Također nije naveden ni identitet pregovarača iz redova KPJ, kao ni ishod tih pregovora. Za razliku od Plenčine knjige, podatci o amnestiranim četnicima u Đujićevoj biografiji navedeni su preciznije i jasnije, ali, također, bez ulaženja u detalje. U toj knjizi navedeno je da su dvojica istaknutih četničkih dužnosnika, Petar Klicov i Franc Kovač, prešli na stranu NOP u proljeće 1944. Prema autorima knjige, njih dvojica bili su jedini četnički prvaci na dužnosti zapovjednika brigada „u 2. korpusu” Đujićeve vojske koji su pomilovani od strane KPJ. Do napuštanja četničkih redova, Klicov je bio zapovjednik Benkovačke brigade⁷⁷ dok je Kovač bio zapovjednik Skradinske brigade.⁷⁸ Za temu ovoga rada, podatci o amnestiji Petra Klicova i Franca Kovača važni su iz dva razloga. Prvo, podatci da su dvojica istaknutih četničkih dužnosnika amnestirana od strane KPJ otvarala je pitanje pomilovanja drugih pripadnika četničke organizacije u Dalmaciji, uključujući i pomilovanje svećenika SPC-e koji su u toj organizaciji imali istaknute uloge. Drugo, usporedbom načina na koji je prikazana amnestija Klicova i Kovača s jedne strane te načina na koji su opisani pregovori vođeni sa Sunajkom s druge strane stječe se dojam toga da je vlast socijalističke Jugoslavije manje problematičnom držala amnestiju Klicova i Kovača od amnestije Sunajka.

Glavni argument za zaključak da je u slučaju Sunajka bila riječ o svjesnom prešućivanju a ne o nedostatku relevantnih podataka jest okolnost toga da su jugoslavenske vlasti o Sunajku imale detaljne podatke. Jasan pokazatelj toga su dokumenti objavljeni u jugosla-

76 Plenča, *Kninska ratna vremena*, 472.

77 Popović, Lolić, Latas, *Pop izdaje*, 287.

78 *Isto*, 322.

venskim zbornicima. U jednom od tih dokumenata naveden je i Sunajko, i to kao istaknuti četnički dužnosnik koji je s njemačkim časnicima održavao sastanke po pitanju zaštite željezničke pruge u okolici Drniša. Riječ je o dokumentu navedenom u prošlom poglavlju ovoga rada, odnosno o izvješću koje je četnička postrojba pod nazivom „3. brigada 501. korpusa” uputila vodstvu Dinarske četničke oblasti 10. rujna 1943. Iz sadržaja toga dokumenta vidljivo je to da su pripadnici zapovjedništva te četničke postrojbe, među kojima je bio i Sunajko, održali sastanak s njemačkim časnicima u Drnišu i to da je tema sastanka bio nadzor nad dijelom pruge između Drniša i Unešića koji su četnici trebali preuzeti.⁷⁹

Također, zaključak kako je vlast socijalističke Jugoslavije imala vrlo detaljne podatke o Sunajku uočljiv je i iz pregleda dostupnoga arhivskoga gradiva. Primjerice, Sunajko se spominje u pismu koje je vodstvo Okružnoga komiteta KPH za Knin uputilo svojim članovima 3. srpnja 1944. U tom pismu Sunajko je opisan kao istaknuta osoba s područja Drniša koju bi trebalo privući na stranu NOP. Budući da je u taj popis, i to neposredno poslije Sunajka, uvršten i Drago Beader,⁸⁰ očito je da je riječ o istaknutim pripadnicima vojnoga krila četničke organizacije s toga područja. Naime, Beader je u zapisima jugoslavenskih sigurnosnih službi označen kao zapovjednik četničkih postrojbi iz sela Žitnić kod Drniša,⁸¹ a na isti način opisan je od strane vlasti NDH.⁸²

Uz dokumente iz doba rata, Sunajkovi osnovni biografski podatci vidljivi su iz dokumenata nastalih nakon rata, odnosno iz zapisa različitih tijela vlasti socijalističke Jugoslavije. Iz sadržaja tih dokumenata uočljivo je da su jugoslavenske vlasti o Sunajku imale precizne podatke. Jasan primjer za to jest sadržaj iskaza koji je Sunajko

79 Trgo, *Zbornik*, XIV/4, 446.

80 HR-HDA-1834, kutija 2, KP-311/3505.

81 Dizdar, Sobolevski, *Prešućivani četnički zločini*, 673.

82 *Isto*, 632.

dao službeniku „Zemaljske komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njegovih pomagača“ Vjenceslavu Filipoviću, dana 14. prosinca 1945. U biografskim odrednicama o sebi, Sunajko je naveo u iskazu to da se zove „Sunajko Jovan Jovanov, rodom iz Knina“, pri čemu je „stalno nastanjen u Drnišu“ te je po zanimanju „sveštenik“.⁸³

Vezano uz prirodu toga iskaza, vrijedi navesti da Sunajko podatke o sebi nije dao u svojstvu uhićenoga četničkog prvaka koji se nalazi u istrazi pred jugoslavenskim vlastima, nego kao svjedok u slučaju istrage o ubojstvu stanovnika Drniša Vlade Đapića. Po pitanju predmeta istrage, Sunajko je izjavio da je intervencijom „kod talijanske vlasti“ pokušao spasiti Đapića, ali u tome nije uspio, pa je zato Đapić smaknut u jesen 1942. od strane talijanskih vlasti. Kao krivca za Đapićevu smrt Sunajko je naveo zapovjednika četničke postrojbe u selu Žitnić kod Drniša, Veljka Ilijića. Premda Sunajkove riječi mogu djelovati kao osuda četničke organizacije u Drnišu, iskaz koji je o smrti Vlade Đapića dao drugi svjedok, Danilo Lončar, upućuje na posve suprotan zaključak. Prema riječima Lončara, Đapić je bio „član četničke organizacije u Tepljuhu“, odnosno pripadnik postrojbe koja tijekom 1942. nije sudjelovala „u većim četničkim akcijama“. Pripadnici te postrojbe uglavnom su većinu vremena provodili kod svojih kuća, te su katkad „u manjim grupicama i neovisno od četničke komande vršili pojedinačne pljačke prvenstveno u katoličkim selima“.⁸⁴ Uzevši u obzir navedene podatke, očito je da je ubijeni Đapić bio aktivni četnik, i to da je Sunajko vjerojatno zato odlučio dati iskaz kako bi se utvrdile okolnosti vezane uz njegovu smrt.

Osim Sunajkova iskaza, drugi poslijeratni dokument iz kojega je razvidno da je vlast socijalističke Jugoslavije imala detaljne podatke o Sunajku jest dopis Javnog tužilaštva za Okrug Šibenik od

⁸³ HR-HDA-306, kutija 153, 1578/45.

⁸⁴ *Isto.*

9. srpnja 1945. U tom dokumentu navedeno je da je Sunajko širio propagandu o tome da se „vraćaju ustaše i da ih vlast štiti“. Iako je zbog takvih optužbi Sunajko „trebao biti uhićen“, jugoslavenska sigurnosna služba OZN-a je to spriječila. Sadržaj navedenoga dopisa u historiografskoj literaturi bio je posve nepoznat, dok ga nije objavio hrvatski povjesničar Zdenko Radelić, međutim, ni on nije tom događaju posvetio veću pozornost niti je naveo tko je Sunajko, nego je u svom osvrtu na sadržaj dopisa samo kratko zaključio da „nije poznato zašto“ je zaustavljeno Sunajkovo uhićenje.⁸⁵ Treći dokument iz razdoblja Jugoslavije iz kojega je vidljivo to da su jugoslavenske vlasti o Sunajku imale detaljne informacije jest zapis jugoslavenske policije iz 1951. Te godine Sunajko je evidentiran zato što je blagoslovio „četnika emigranta Blaška Tunića“.⁸⁶

Uzevši u obzir navedene dokumente, može se zaključiti da je vlast u Jugoslaviji vrlo dobro znala tko je Sunajko. Također, iz tih dokumenata je očito da su jugoslavenske vlasti Sunajka držale svojim političkim protivnikom i zbog toga su budno pratile njegovu aktivnost. Unatoč tomu, Sunajko nije uhićen. S obzirom na prirodu komunističkoga režima u Jugoslaviji, pogotovo u prvim poslijeratnim godinama, izvjesno je da je Sunajko izbjegao uhićenje jer je uživao zaštitu moćnih političkih krugova. Slijedom toga, razumljivo je zašto je njegova ratna uloga u jugoslavenskim zbornicima dokumenata i u jugoslavenskoj historiografiji bila prešućena. Naime, to prešućivanje bilo je dio zaštite koju je Sunajko, unatoč svojoj ulozi u četničkoj organizaciji tijekom rata i svojim verbalnim istupima protiv jugoslavenskih vlasti nakon rata, uživao u socijalističkoj Jugoslaviji.

Položaj sličan Sunajku imao je još jedan svećenik SPC-e koji je tijekom rata bio pripadnik četničke organizacije u Dalmaciji. Riječ je o Aleksandru Skočiću. Kako je navedeno, on je tijekom rata bio

85 Radelić, *Križari: Gerila u Hrvatskoj 1945.-1950.*, 440.

86 Car, *Srpska pravoslavna crkva u Hrvatskoj: oduzimanje imovine i odnosi s državom od 1945. do 1967.*, 64.

predsjednik „četničkog odbora“ u Bjelinskoj brigadi,⁸⁷ ali je, neovisno o tome, pomilovan od strane vlasti u Jugoslaviji. Premda su podatci o njemu oskudni, zaključak o njegovoj amnestiji moguće je donijeti na osnovi dvaju međusobno nepovezanih izvora. Prvi izvor jest Đujićevo pismo Dožiću. U tom pismu Skočić je naveden kao jedan od šestorice svećenika SPC-e koji je tijekom rata započeo svoju suradnju s NOP.⁸⁸ Prema tome, za pretpostaviti je da je Skočić od strane vodstva KPJ pomilovan još prije završetka Drugoga svjetskog rata. Drugi izvor koji se može držati dokazom za tu amnestiju jest bilješka o Skočićevu razgovoru s jugoslavenskim službenikom Ilijom Nedićem dana 7. studenoga 1960. Za temu ovoga rada zapis o tom razgovoru je važan jer je iz njegova sadržaja vidljivo to da je Skočić tada kao svećenik SPC-e djelovao u Zagrebu. Naime, on je u glavnom gradu federalne Hrvatske bio paroh.⁸⁹ Na osnovi dvaju navedenih izvora očito je da je Skočić pomilovan od jugoslavenskih vlasti, međutim, točno vrijeme i konkretan razlog toj amnestiji ostaju nepoznati.

Za razliku od Skočića i Sunajka, u slučaju trećega pomilovanog svećenika SPC-e iz Dalmacije moguće je donijeti konkretnije zaključke. Naime, amnestija Dušana Raškovića različita je od prethodnih dvaju slučajeva po tome što se u Raškovićevu slučaju može otkriti ime jugoslavenskoga dužnosnika na osnovi čije intervencije je pomilovan. Također, Raškovićev slučaj razlikuje se od amnestije Skočića i Sunajka po tome što je Rašković sudjelovao u novoj vlasti, dok oni nisu. Samim time, očito je da je on u odnosu na njih dvojicu bio značajnija društvena ličnost.

Biografiju Raškovića nakon završetka Drugoga svjetskog rata, kao i funkcije koje je imao u novoj vlasti, moguće je pratiti kroz

87 Branica, *NOB u Dalmaciji*, knjiga 10, 1665.-1667.

88 Đurić, *Golgota Srpske pravoslavne crkve*, 321.

89 HR-HDA-310, kutija 41, 151/60.

rad dviju važnih ustanova u jugoslavenskom društvu. Prva je Srpsko kulturno-prosvjetno društvo „Prosvjeta“, a druga je Komisija za vjerske poslove Vlade Federalne Hrvatske. U vodstvo „Prosvjete“ Rašković je imenovan na njezinoj osnivačkoj skupštini u Glini, održanoj 18. studenoga 1944. Rašković je imenovan na mjesto člana predsjedništva toga društva, a uz njega je u to tijelo imenovan Milan Macura,⁹⁰ koji je unutar SPC-e tada bio „zamjenik Episkopa dalmatinskog“.⁹¹ Okolnost toga da je u vodstvu „Prosvjete“ Rašković bio na istoj funkciji kao i Macura važna je kao pokazatelj toga da je na kraju rata Rašković bio pripadnik najuže elite SPC-e u Dalmaciji.

Druga važna institucija čiji je član bio Rašković bila je Komisija za vjerske poslove u Hrvatskoj. Riječ je o tijelu koje je bilo podružnica istoimene komisije na razini cijele Jugoslavije. Njezina zadaća bila je regulirati odnose „između države i vjerskih zajednica kako na saveznoj tako i na republičkim razinama“. U vodstvu te komisije na razini Hrvatske bili su katolički svećenik Svetozar Rittig, svećenik SPC-e Ilija Ćuk i odvjetnik Ivan Tremski.⁹² Za razliku od Raškovićeva članstva u „Prosvjeti“, podatak o njegovu sudjelovanju u navedenoj komisiji u historiografskim radovima nije naveden. Zbog toga je potrebno citirati dokument iz kojega je vidljivo da je Rašković bio član toga tijela, odnosno „izaslanik ove komisije“. Riječ je o dopisu koji je ta komisija uputila Gradskomu narodnom odboru za Zagreb dana 26. srpnja 1945. U tom dopisu traži se od toga odbora, odnosno njegova odjela za opskrbu, da „svešteniku DUŠANU RAŠKOVIĆU“ na dužnosti „izaslanika ove komisije“, izda „DOZNAKU za nabavku sledećih stvari“ koje uključuju „materijal za jedno odijelo sa priborom, jedne muške cipele i dva para veša“.⁹³

90 Spehnjak, „Prilog istraživanju Srpskog kulturno-prosvjetnog društva *Prosvjeta*“, 113–115.

91 „Prva Narodna vlada Hrvatske imenovana je na historijskoj izvanrednoj sjednici Predsjedništva Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobodjenja Hrvatske u Splitu“, *Vjesnik Jedinствene narodno-oslobodilačke fronte Hrvatske* (Split), 15. 4. 1945., 3.

92 Akmadža, Car, *Zapisnici sjednica Komisije za odnose s vjerskim zajednicama NR/SR Hrvatske 1955.-1961.*, Svezak I., 11.

93 HR-HDA-310, kutija 124, 283/45.

Dužnosnik KPJ i NOP na osnovi čije odluke je Rašković prvo pomilovan a zatim integriran u redove nove vlasti bio je Boško Šiljegović. Dokument koji upućuje na ovaj zaključak jest Raškovićev zahtjev za mirovinu od 12. prosinca 1964. U tom zahtjevu Rašković je naveo da je tijekom Drugoga svjetskog rata radio na pridobivanju četnika „za NOB” na području Benkovca te je aktivno sudjelovao u dvije postrojbe NOVJ, 13. primorsko-goranskoj i 19. dalmatinskoj diviziji. Kao svjedoke za te podatke Rašković je istaknuo dvojicu dužnosnika NOP. Bili su to „general Boško Šiljegović i Nikola Rački”.⁹⁴

Uz to što je naveden u Raškovićevu zahtjevu za mirovinu, glavni razlog za zaključak da je upravo Šiljegović pomilovao Raškovića jest dužnost koju je Šiljegović imao u NOVJ. Naime, od siječnja 1944. pa sve do kraja rata Šiljegović je bio politički komesar 8. dalmatinskog korpusa NOVJ,⁹⁵ odnosno najviše pozicioniran partijski dužnosnik u Dalmaciji. Slijedom toga, izvjesno je da se na području Dalmaciji ni jedna važnija odluka nije mogla donijeti bez njegova znanja, što u konkretnom slučaju znači da je Šiljegović donio odluku o amnestiji Raškovića. Premda točan razlog te amnestije ostaje nepoznat, pri razmatranju Šiljegovićevih motiva u tom slučaju treba uzeti u obzir dva važna podatka iz njegove biografije.

Prvi podatak jest životni poziv Šiljegovićeva oca, odnosno činjenica da je Blagoje Šiljegović bio svećenik SPC.⁹⁶ Ovaj podatak značajan je zato što pokazuje da je SPC u Šiljegovićevoj obitelji predstavljala važan čimbenik. U slučaju Raškovićeve amnestije, dodatna važnost ove činjenice bila je okolnost da je Blagoje Ši-

94 HR-HDA-310, kutija 169, 81/65.

95 Lukić, „Boško Blagoja Šiljegović”, *Narodni heroji Jugoslavije*, knjiga 2, 252.; Šumanović, „Priests of the Serbian Orthodox Church in the Units of the People’s Liberation Army of Yugoslavia”, 109. Dana 1. ožujka 1945. 8. dalmatinski korpus NOVJ reorganiziran je u 4. jugoslavensku armiju. Šiljegović je u vodstvu te armije zadržao položaj političkoga komesara. Broz Tito, *Sabrana djela*, tom 27, 3-4.

96 *Isto*, 252.; *Isto*, 110.

ljegović preživio rat.⁹⁷ Samim time, očito je da je u doba kada je Rašković pomilovan još uvijek bio živ, što otvara pitanje u kojoj je mjeri osobno utjecao na tu amnestiju.

Drugi podatak vezan je uz funkciju koju je Šiljegović imao u postrojbama NOVJ prije preuzimanja dužnosti političkoga kome-sara 8. dalmatinskog korpusa NOVJ. Iz dostupnih izvora vidljivo je da je Šiljegović tu istu funkciju imao u 4. krajiškoj diviziji NOVJ.⁹⁸ Dužnost koju je Šiljegović imao u toj diviziji značajna je zato što je u toj postrojbi identitet povezan sa SPC bio vrlo snažno izražen. Uz činjenicu da se u vodstvu te divizije nalazio svećenik SPC na dužnosti vjerskoga referenta,⁹⁹ jasan dokaz za to jest govor koji je Josip Broz Tito održao prilikom proslave pravoslavnoga Božića s pripadnicima te postrojbe dana 7. siječnja 1943. U tom govoru Tito je istaknuo povezanost Srba u zapadnoj Bosni „s braćom Srbima i Crnogorcima”.¹⁰⁰

Na osnovi navedenih podataka može se zaključiti da je u Šiljegovićevu životu i djelovanju SPC bila važna ustanova. Slijedom toga, izvjesno je da je Šiljegović bio pripadnik skupine dužnosnika KPJ i NOP koji su štitili interese SPC. U toj skupini, uz Šiljegovića, nalazili su se svećenici SPC koji su u postrojbama NOVJ obnašali dužnost vjerskih referenata, kao i svjetovnjaci koji su, poput Šiljegovića, među članovima obitelji imali svećenike SPC. Za razumijevanje utjecaja koji je navedena skupina imala u tijelima NOP nužno je navesti da su sve postrojbe NOVJ koje su držane elitnima

97 Stojnić, Pilipović, *Izvori za istoriju Srpske pravoslavne crkve u Bosni i Hercegovini: Zbornik dokumenata*, 258. Iz popisa pravoslavnih svećenika u Prvom svjetskom ratu vidljivo je da je Blagoje Šiljegović, svećenik u mjestu Međuvode kod Banje Luke, rođen 1871., što znači da je 1945. imao 74 godine. Radić, Isić, *Srpska crkva u Velikom ratu 1914-1918 godine*, 595.

98 Lukić, „Boško Blagoja Šiljegović“, *Narodni heroji Jugoslavije*, knjiga 2, 252.; Šumanović, „Priests of the Serbian Orthodox Church“, 110.

99 Taj svećenik SPC bio je Rufim Žižić. Broz Tito, *Sabrana djela*, tom 13, 363.; Šumanović, „Priests of the Serbian Orthodox Church“, 107.

100 Broz Tito, *Sabrana djela*, tom 13, 148-150.; Šumanović, „Priests of the Serbian Orthodox Church“, 110.

imale svećenika SPC na dužnosti vjerskoga referenta.¹⁰¹ Također, svećenik SPC obnašao je dužnost vjerskog referenta i u samome vodstvu vojnoga krila NOP, odnosno u Vrhovnome štabu NOVJ.¹⁰² Prema tome, očito je da je navedena skupina bila zastupljena u vodstvu NOVJ te je tako mogla utjecati na ključne odluke.

U historiografskom smislu, navedena skupina još uvijek je neobrađena te su zato njezini ciljevi i unutarnja struktura još uvijek nepoznati, međutim, na osnovi dostupnih izvora moguće je donijeti osnovni zaključak o njezinim osnovnim interesima. Naime, s obzirom na to da je ključna odrednica te skupine bila povezanost sa SPC, može se zaključiti da je njezin glavni interes bio osigurati što povoljniji položaj za SPC nakon rata. Pri tome, provedba toga interesa provodila se na dvije razine. Prva razina bilo je pomilovanje onih svećenika SPC koji su tijekom rata bili politički i vojni protivnici NOP. Na području Dalmacije, amnestija se odnosila na svećenike SPC u redovima tamošnje četničke organizacije. Uz fizičku zaštitu svećenika SPC koji su bili istaknuti četnički dužnosnici, pojam „amnestija” podrazumijevao je i stvaranje svojevrstne kolektivne amnezije vezane uz njihovu ratnu ulogu. Kao što se može zaključiti iz prethodno opisanih primjera, ta vrsta amnestije u Dalmaciji je provedena u slučaju trojice svećenika SPC. Druga razina zaštite interesa SPC bila je povezana sa stvaranjem narativa prema kojem je SPC tijekom rata odigrala lojalnu i rodoljubnu ulogu. Navedeni narativ prihvatio je i Josip Broz Tito te ga je jasno artikulirao u poznatoj izjavi iz studenoga 1945.¹⁰³ Širenje narativa o rodoljubnoj ulozi SPC u razdoblju Drugoga svjetskog rata bilo je povezano sa stvaranjem jasno definiranoga sustava cenzure. Takav sustav cenzure doveo je do stanja u kojem je stvarna uloga svećenika SPC iz Dalmacije prešućena, a bilo kakvo spominjanje te uloge u javnosti – zabranjeno.

101 Šumanović, „Priests of the Serbian Orthodox Church”, 104–107.

102 Svećenik SPC na toj dužnosti bio je pop Vlada Zečević. *Isto*, 101.

103 Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991.*, 125.; Šumanović, „Priests of the Serbian Orthodox Church”, 97.

6. Zaključak

Četnička organizacija u Dalmaciji uspostavljena je tijekom Drugoga svjetskog rata. Premda je točan datum njezinog nastanka nepoznat, vjerojatno je ustrojena vrlo brzo nakon proglašenja Nezavisne Države Hrvatske (NDH), odnosno sredinom 1941.

Iz dostupnih izvora vidljivo je da je četnička organizacija u Dalmaciji u početku djelovala kao humanitarno društvo, pod imenom „Odbor za pomoć srpskim izbjeglicama“, i to u dijelu Dalmacije koje je pripojila Kraljevina Italija. Ipak, tijekom 1942. organizacija postupno dobiva vojni ustroj te od tada djeluje pod imenom „Dinarska divizija“. Političko središte organizacije bio je Split, dok su važnija uporišta organizacije bili manji gradovi na tom području poput Šibenika, Benkovca, Obrovca i Kistanja. Središnja osoba te organizacije bio je svećenik Srpske pravoslavne crkve (SPC) Sergije Urukalo, koji je od talijanskih vlasti u Splitu dobio dozvolu za osnivanje humanitarnog društva.

Uz Urukala, u vodstvu četničke organizacije u Dalmaciji djelovao je još čitav niz svećenika SPC. Najutjecajniji među njima bio je Momčilo Đujić. U dostupnim izvorima i relevantnoj literaturi upravo je on označen kao zapovjednik vojnoga krila te organizacije, a od Urukalove smrti i kao središnja osoba cijele te organizacije. Sergije Urukalo uhićen je i smaknut u Splitu u rujnu 1943. od pripadnika Narodno-oslobodilačkoga pokreta (NOP), revolucionarnoga pokreta organiziranog od strane Komunističke partije Jugoslavije (KPJ). Po svemu sudeći, Urukalo je likvidiran zato što je još u ljeto 1941. odbio ponudu vodećih dalmatinskih komunista Ivana Lučića-Lavčevića i Vicka Krstulovića o suradnji s KPJ.

Nakon Urukalove smrti i Đujićeva preuzimanja uloge središnje ličnosti te organizacije, njezini dužnosnici započinju suradnju s njemačkim postrojbama koje su nakon povlačenja talijanske vojske došle u Dalmaciju. Od jeseni 1943. pa do kraja 1944., odnosno do povlačenja njemačkih postrojbi iz Dalmacije, četnička organizacija na tom području djelovala je pod okriljem njemačkih vojnih tijela. Suradnja njemačkih snaga i četnika u Dalmaciji bila je toliko intenzivna da su istaknuti pripadnici četničke organizacije na tom području sudjelovali u uspostavljanju njemačke diverzantske postrojbe, poznate pod nazivom „Konrad”. Prema podacima jugoslavenskih vlasti, u formiranju postrojbe sudjelovala su dvojica istaknutih dalmatinskih četnika, Nikanor Kalik i Draško Prostran. Obojica su bili povezani sa SPC, jer je Kalik bio svećenik SPC dok je Draško Prostran bio sin svećenika SPC i četničkoga prvaka Stevana Prostrana.

Osim za povijest četničke organizacije u Dalmaciji, imena navedene dvojice organizatora postrojbe „Konrad” važna su i za povijest političkoga pokreta „Zbor”. Naime, i Kalik i Prostran bili su pripadnici toga pokreta. Riječ je o pokretu uspostavljenom u Srbiji od strane Dimitrija Ljotića, koji je u svjetonazorskom smislu bio blizak tadašnjoj njemačkoj državnoj ideologiji, odnosno nacional-socializmu. Vezano uz povezanost četničke organizacije u Dalmaciji i Ljotićeva pokreta, vrijedi navesti to da se u dostupnim njemačkim dokumentima kao zagovornik toga pokreta spominje i Đujić.

Premda je Đujićeva povezanost s tim pokretom nejasna te zato ostaje otvorenim pitanjem, argument za zaključak toga da je Đujić bio blizak Ljotiću jest način na koji je u redovima svoje organizacije onemogućio aktivnost Ravnogorskoga četničkog pokreta, odnosno četničke organizacije iz Srbije i Crne Gore, koja je s Ljotićevim pokretom bila u sukobu. Naime, u razdoblju od jeseni 1941. do ljeta

1942. skupina pripadnika ravnogorskih četnika stigla je u Dalmaciju s ciljem stavljanja pod nadzor organizacije koju je vodio Đujić, međutim, taj se pokušaj pokazao neuspješnim te su pripadnici te skupine manjim dijelom smrtno stradali pod nerazjašnjenim okolnostima, dok se veći broj njih povukao iz Dalmacije. Zapis o tom događaju ostavio je pripadnik te skupine, Đorđe Nikolić. Za razumijevanje opisanoga odnosa četničke organizacije u Dalmaciji i Ravnogorskoga četničkog pokreta važno je navesti to da su se, osim razlike u području na kojem su ustrojene, te dvije organizacije razlikovale i po društvenoj strukturi iz koje su nastale. Naime, ravnogorski četnici bili su vođeni od časnika vojske Kraljevine Jugoslavije, dok su četničku organizaciju u Dalmaciji uglavnom vodile civilne osobe iz javnoga života Kraljevine Jugoslavije, među kojima su najveći utjecaj imali svećenici SPC.

Točan broj svećenika SPC koji su djelovali u četničkoj organizaciji u Dalmaciji još uvijek nije ustvrđen, međutim, iz dostupnih dokumenata može se s punom sigurnošću zaključiti da su se u redovima te organizacije nalazila najmanje sedamnaestorica svećenika SPC. Osim navedenih Sergija Urukala, Momčila Đujića, Nikanora Kalika i Stevana Prostrana, bili su to Ilija Bulovan, Milorad Dobrota, Vladimir Garić, Sava Gnjatović, Savatija Mažibrada, Naum Miljković, Dušan Rašković, Nikola Sinkijević, Aleksandar Skočić, Petar Stojisavljević, Jovan Sunajko, Valerijan Štrbac i Jona Veinović.

Većina njih u toj organizaciji obnašala je vojne dužnosti, dok je tek manji broj među njima imao isključivo političke uloge. Većina navedenih svećenika SPC uspjela je preživjeti rat. Iz njihovih biografija vidljivo je kako su tijekom rata pripadnici NOP ubili dvojicu, Urukala i Mažibradu, dok je jedan poginuo pod nerazjašnjenim okolnostima u Srbiji. Bio je to Petar Stojisavljević. Osmorica

među njima povukli se s njemačkim postrojbama iz Dalmacije. U toj skupini bili su Ilija Bulovan, Milorad Dobrota, Momčilo Đujić, Vladimir Garić, Sava Gnjatović, Nikanor Kalik, Stevan Prostran i Valerijan Štrbac.

Nasuprot tomu, određeni broj svećenika SPC nije se povukao iz Dalmacije. U toj skupini bili su Naum Miljković, Dušan Rašković, Nikola Sinkijević, Aleksandar Skočić, Jovan Sunajko i Jona Veinović. Od njih šestorice, jugoslavenske su vlasti na zatvorske kazne osudile trojicu, pri čemu je Sinkijević preminuo godine 1948., tijekom izdržavanja kazne. Ostalu trojicu svećenika SPC vlast socijalističke Jugoslavije je pomilovala.

Podatci o njihovoj amnestiji u razdoblju Jugoslavije bili su prešućeni te su zato okolnosti te amnestije i danas nedovoljno poznati. Ipak, iz malobrojnih očuvanih dokumenata, posebice u slučaju Dušana Raškovića, može se stvoriti okvirni zaključak. Naime, u Raškovićevu zahtjevu za mirovinu iz 1964. on je naveo kako je Drugom svjetskom ratu radio na pridobivanju četnika u Dalmaciji za NOP i sudjelovao u dvije postrojbe Narodno-oslobodilačke vojske Jugoslavije (NOVJ). Pri tome se kao svjedoka za svoje tvrdnje pozvao na političkoga komesara 8. dalmatinskoga korpusa NOVJ, Boška Šiljegovića. Slijedom toga, izvjesno je to da je Šiljegović pomilovao Raškovića te je vrlo vjerojatno sudjelovao u amnestiji Skočića i Sunajka.

Za razumijevanje političkoga konteksta u kojem se navedena amnestija izvela, potrebno je navesti to da je Šiljegovićev otac bio svećenik SPC i to da je vrlo vjerojatno Šiljegović bio pripadnik utjecajne skupine dužnosnika KPJ i NOP povezane sa SPC. U toj su se skupini nalazili svećenici SPC koji su u postrojbama NOVJ obnašali dužnost vjerskih referenata, kao i oni pripadnici NOP ko-

jima su, kao što je bio slučaj sa Šiljegovićem, svećenici SPC bili članovi obitelji. Po svemu sudeći, ta je skupina bila iznimno utjecajna u NOVJ. Glavni argument za ovaj zaključak jest činjenica toga da su se u Vrhovnom štabu NOVJ, kao i u svim postrojbama NOVJ koje su držane elitnima, na dužnosti vjerskih referenata nalazili svećenici SPC.

Vjerojatno zbog njihova utjecaja, u socijalističkoj Jugoslaviji stvoren je narativ kako je uloga SPC u Drugom svjetskom ratu bila lojalna i rodoljubiva. Taj je narativ prihvatio i Josip Broz Tito, čelna osoba KPJ i socijalističke Jugoslavije. Dio toga narativa bilo je prešućivanje ratnih biografija svećenika SPC koji su u razdoblju rata bili istaknuti pripadnici četničkih postrojbi. Vjerojatno zbog tog razloga jugoslavenska historiografija nije posvetila znatnu pozornost četničkoj organizaciji u Dalmaciji te je zato niz važnih podataka vezan uz ustroj, istaknute pripadnike i ciljeve te organizacije i danas nepoznat.

Bibliografija

Arhivski izvori

HR-HDA-306, Hrvatska, Hrvatski državni arhiv, Zagreb, fond 306, Zemaljska komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača Hrvatske.

HR-HDA-310, Hrvatska, Hrvatski državni arhiv, Zagreb, fond 310, Komisija za odnose s vjerskim zajednicama Izvršnog vijeća Sabora Socijalističke Republike Hrvatske.

HR-HDA-1834, Hrvatska, Hrvatski državni arhiv, Zagreb, fond 1834, Okružni komitet Komunističke partije Hrvatske Knin.

Objavljeni izvori

Akmađža, Miroslav; Car, Tomislav. 2022. *Zapisnici sjednica Komisije za odnose s vjerskim zajednicama NR / SR Hrvatske 1955.-1961.*, Svezak I. Zagreb. Hrvatski državni arhiv.

Biber, Dušan. 1981. *Tito – Churchill: Strogo tajno*. Beograd, Zagreb. Arhiv Jugoslavije, Beograd.

Boban, Ljubo. 1985. *Hrvatska u arhivima izbjegličke vlade 1941-1943*. Zagreb. Globus.

Branica, Vinko. 1981. *Narodnooslobodilačka borba u Dalmaciji 1941-1945*. Zbornik dokumenata, knjiga 1. Split. Institut za historiju radničkog pokreta Dalmacije.

Branica, Vinko. 1982. *Narodnooslobodilačka borba u Dalmaciji 1941-1945*. Zbornik dokumenata, knjiga 2. Split. Institut za historiju radničkog pokreta Dalmacije.

Branica, Vinko. 1986. *Narodnooslobodilačka borba u Dalmaciji 1941-1945*. Zbornik dokumenata, knjiga 10. Split. Institut za historiju radničkog pokreta Dalmacije.

Broz Tito, Josip. 1982. *Sabrana djela*, tom 13. Beograd. Izdavački centar Komunist.

Broz Tito, Josip. 1988. *Sabrana djela*, tom 27. Beograd. Izdavački centar Komunist.

Dizdar, Zdravko; Sobolevski, Mihael. 1999. *Prešućivani četnički zločini u Hrvatskoj i u Bosni i Hercegovini 1941.-1945*. Zagreb. Hrvatski institut za povijest, Dom i svijet.

Stojnić, Bojan; Pilipović Radovan M. 2020. *Izvori za istoriju Srpske pravoslavne crkve u Bosni i Hercegovini: Zbornik dokumenata*. Banja Luka, Beograd. Udruženje arhivskih radnika Republike Srpske, Arhiv Republike Srpske, Arhiv Srpske pravoslavne crkve.

Vjesnik Jedinstvene narodno-oslobodilačke fronte Hrvatske (Split), 1945.

Trgo, Fabijan. 1954. *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda*, tom V, knjiga 4. Beograd. Vojnoistorijski institut Jugoslovenske narodne armije.

Trgo, Fabijan. 1955. *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda*, tom V, knjiga 9. Beograd. Vojnoistorijski institut Jugoslovenske narodne armije.

Trgo, Fabijan. 1985. *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije*, tom XIV, knjiga 4. Beograd. Vojnoistorijski institut Jugoslovenske narodne armije.

Vujošević, Jovan. 1952. *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda*, tom V, knjiga 1. Beograd. Vojnoistorijski institut Jugoslovenske armije.

Vujošević, Jovan. 1952. *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda*, tom V, knjiga 2. Beograd. Vojnoistorijski institut Jugoslovenske narodne armije.

Vujošević, Jovan. 1952. *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda*, tom V, knjiga 3. Beograd. Vojnoistorijski institut Jugoslovenske narodne armije.

Literatura

Barić, Nikica. 2012. *Ustaše na Jadranu: Uprava Nezavisne Države Hrvatske u jadranskoj Hrvatskoj nakon kapitulacije Kraljevine Italije*. Zagreb. Hrvatski institut za povijest.

Car, Tomislav. 2016. *Srpska pravoslavna crkva u Hrvatskoj: oduzimanje imovine i odnosi s državom od 1945. do 1967.*, doktorski rad, Sveučilište u Zagrebu.

Đurić, Veljko. 1998. *Golgota Srpske pravoslavne crkve 1941-1945*. Beograd. Vlastito izdanje.

Jonjić, Tomislav. 2000. *Hrvatska vanjska politika 1939.-1942*. Zagreb. Libar.

Kisić Kolanović, Nada. 2001. *NDH i Italija: Političke veze i diplomatski odnosi*. Zagreb. Naklada Ljevak.

Lukić, Dragoje. 1983. „Boško Blagoja Šiljegović“. U: *Narodni heroji Jugoslavije*, knjiga 2. Beograd, Partizanska knjiga.

Marjanović, Jovan. 1979. *Draž Mihailović između Britanaca i Nemaca*. Zagreb. Globus.

Matković, Hrvoje. 2010. *Između Mačeka i Pavelića: politički portret Davida Sinčića*. Zagreb. Naklada Pavičić.

Plenča, Dušan. 1986. *Kninska ratna vremena*. Zagreb. Globus.

Popović, Jovo; Lolić, Marko; Latas, Branko. 1988. *Pop izdaje*. Zagreb. Stvarnost.

Radelić, Zdenko. 2006. *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991.: Od zajedništva do razlaza*. Zagreb. Hrvatski institut za povijest, Školska knjiga.

Radelić, Zdenko. 2002. *Križari: Gerila u Hrvatskoj 1945.-1950*. Zagreb. Hrvatski institut za povijest, Dom i svijet.

Radić, Radmila; Isić, Momčilo. 2014. *Srpska crkva u Velikom ratu 1914-1918 godine*. Beograd, Gacko. Filip Višnjić, SPKD Prosvjeta.

Spehnjak, Katarina. „Prilog istraživanju Srpskog kulturno-prosvjetnog društva “Prosvjeta”“, *Časopis za suvremenu povijest*, 22 (1990.), br. 1-2: 111-129.

Šumanović, Vladimir. „Priests of the Serbian Orthodox Church in the Units of the People’s Liberation Army of Yugoslavia“, *Kroatologija: Časopis za hrvatsku kulturu Fakulteta hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu*, 15 (2024.), br. 2: 93-118.

Priests of the Serbian Orthodox Church in the Chetnik organization in Dalmatia during the Second World War

Summary

Based on archival and published documents and relevant historiographical literature, this paper describes the role that the priests of the Serbian Orthodox Church (SPC) had in the development of the Chetnik organization in the area of Dalmatia during the Second World War. Available sources point to the conclusion that seventeen SPC priests were actively involved in the Chetnik organization in Dalmatia, with the two most prominent members of that organization being SPC priests Sergije Urukalo and Momčilo Đujić. The Chetnik organization first operated in the form of

a humanitarian society and had the name “Committee for Aid to Serbian Refugees”, and from 1942 it received a military framework and operated under the name “Dinara Division”. The Chetnik organization operated with the support of the Italian authorities until the capitulation of Italy, and after the capitulation of Italy with the support of the German authorities. With the withdrawal of the German army from Dalmatia, the Chetnik organization collapsed and the majority of SPC priests who were its officials withdrew. After the defeat of the Chetnik organization, six SPC priests who were members of its organization remained in Dalmatia. The authorities of socialist Yugoslavia sentenced three SPC priests to prison terms, while the other three SPC priests were granted amnesty. One of the three, Dušan Rašković, entered the structures of the new government. He was apparently amnestied by a prominent official of the Communist Party of Yugoslavia, Boško Šiljegović, whose father Blagoje was a priest of the SPC. Due to the connections of some members of the socialist Yugoslav authorities with the SPC, the topic addressed in this paper remained concealed and historiographically unexamined.

Keywords: *Chetnik organization, Dalmatia, Momčilo Đujić, Serbian Orthodox Church, Sergije Urukalo.*